

Paweł Milejski

Dział Numizmatyczny Muzeum Książąt Lubomirskich, znio
ORCID 0000-0002-4391-9442

Piętnastowieczne halerze legnickie ze zbiorów Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu

W bogatej kolekcji numizmatycznej monet polskich w Dziale Numizmatycznym Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu znajduje się ponad 20 000 numizmatów¹. Trzon zbioru stanowią monety polskie i z Polską związane, które dominują w całym zespole. Na tę kolekcję składają się monety śląskie i pomorskie, które reprezentują mniejsze, aczkolwiek nie mniej interesujące, podzbiory. Bardzo ciekawymi obiektami są halerze śląskie o metryce piętnastowiecznej, których atrybucja i proveniencja są wciąż niejasne. Jest tak, ponieważ te drobne monety, które z reguły pozbawione są wszelkich napisów oraz liter², przedstawiają na stemplach awersów i rewersów bogatą symbolikę późnego średniowiecza, w której nie brakuje postaci świętych czy różnych zwierząt, jak orzeł czy lew. Czerpiąc nierzadko motywy z poprzednich rozdziałów mennictwa śląskiego – szerokich brakteatów (2. połowa XIII wieku) oraz kwartników śląskich (koniec XIII – 1. tercja XIV wieku), które są jeszcze bardziej enigmatyczne dla współczesnych badaczy – monety halerzowe dają poukładać się w pewną logiczną całość. Dodatkowo należy zauważyć, że anonimowość tych monet,

¹ Chciałbym serdecznie podziękować Panu prof. dr. hab. Borysowi Paszkiewiczowi z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego za konsultacje oraz wszelkie uwagi do tekstu.

² Nie licząc serii literowej piętnastowiecznych halerzy i halerzy brakteatowych, których pole wypełniają litery, są to m.in. litery B, J czy M.

mnożność ich typów i odmian nie zjednywała sobie badaczy, wśród których bardzo długo nie znalazła się osoba na tyle zainteresowana tematem, by podjąć się rewizji mennictwa śląskiego doby halerszej. Od wielu lat jedynym badaczem, który mierzy się z mennictwem śląskim i stara się uporządkować rodzime śląskie piętnastowieczne monety zdawkowe jest prof. dr hab. Borys Paszkiewicz z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Po serii jego artykułów, publikowanych przez lata przede wszystkim na łamach periodyków numizmatycznych³, nauka polska do czekała się monografii opisującej śląskie mennictwo w latach 1419–1526⁴. Właśnie prace Borysa Paszkiewicza oraz fundamentalne dla mennictwa śląskiego dzieła Ferdinanda Friedensburga⁵ stanowiąc będą podstawę do naszych rozważań⁶.

Jedynymi z ciekawszych halerszy śląskich, które na dodatek mają dość ugruntowaną atrybucję, chronologię oraz proveniencję, są halersze

³ B. Paszkiewicz, *Średniowieczne mennictwo w Legnicy, Brzegu i Lubinie*, [w:] *Silesia numismatica. Ducatus lignicensis et bregensis*, Lib. 1, *Materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Miedzi w Legnicy 24–25 listopada 2000 r.*, red. B. Paszkiewicz, Legnica 2001, s. 65–90; *idem*, *Mennictwo żagańskie w średniowieczu*, [w:] *Dziedzictwo artystyczne Żagania*, red. B. Czechowicz, M. Konopnicka, Wrocław–Zielona Góra–Żagań 2006, s. 74–97; *idem*, *Coins from archaeological investigation of castle Romsberg in Mount Gromnik (Rummelsberg) 2005–2008*, [w:] *Mount Gromnik. From the History of Settlement and Management*, Eds. K. Jaworski, A. Pankiewicz, Wrocław 2008, s. 143–159; *idem*, *Późnośredniowieczne mennictwo Księstwa Oleśnickiego*, [w:] *Czeska historia Śląska. Ze szczególnym uwzględnieniem Oleśnicy i Księstwa Oleśnickiego*, red. W. Mrozowicz, Wrocław–Oleśnica–Katowice 2017, s. 355–370; *idem*, *Unia czy separacja monetarna? Moneta książy raciborskich i opawskich w drugiej połowie XIV i pierwszych dekadach XV wieku*, „*Folia Numismatica*” 2017, vol. 31 (2), s. 257–273; *idem*, *Przyczyny pustoszenia Śleziaków, czyli o Barwałdzie i monecie oświęcimskiej w XV wieku*, [w:] *Pieniądz i banki w Małopolsce*, red. W. Garbaczewski, R. Macyra, Poznań 2018, s. 151–166.

⁴ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta. Mennictwo śląskie w późnym średniowieczu (1419–1526)*, z katalogiem monet śląskich, kłodzkich i łużyckich z lat 1327–1526, Warszawa–Wrocław 2021 (Bibliotheca Nummaria Leopoldina 3).

⁵ F. Friedensburg *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, t. 1, Breslau 1887 (Codex diplomaticus Silesiae, t. XII); *idem*, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, t. II, Breslau 1888 (Codex diplomaticus Silesiae, t. XIII); *idem*, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter, Ergänzungsband*, Breslau 1904 (Codex diplomaticus Silesiae, t. XXIII).

⁶ Ważnymi pracami do dziejów mennictwa legnickiego doby późnego średniowiecza są jeszcze dwie publikacje powstałe już w XXI wieku, zob. H. Rusek, *Z dziejów badań piętnastowiecznych halerszy legnickich*, [w:] *Silesia numismatica. Ducatus lignicensis et bregensis...*, s. 151–162; R. Pieńkowski, *Średniowieczne mennictwo książy legnicko-brzeskich*, [w:] *Pieniądz – kapitał – praca – wspólne dziedzictwo Europy*, red. K. Filipow, Warszawa 2009, s. 150–156.

legnickie, których w zbiorach Ossolineum zarejestrowano 37 egzemplarzy. Podzielić je możemy na dwie grupy typologiczne – pierwsza to halerze ze św. Piotrem na awersie i Orłem śląskim z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś na rewersie (BRP SM 3.14; Fbg 1931, nr 177; Fbg CDS 588); druga – z dwoma skrzyżowanymi kluczami na awersie i rewersem z tożsamym przedstawieniem jak pierwsza (BRP SM 3.19; Fbg 1931, nr 178–179; Fbg CDS 589–590). Liczniejszą grupę stanowią te pierwsze, które od przedstawienia św. Piotra nazywane są również *Petershellerami*, notujemy ich 22 egzemplarze. Druga, młodsza grupa monet, reprezentowana jest przez 15 numizmatów. Poszczególne typy dzielą się na wiele odmian, które udało nam się również zidentyfikować w materiale numizmatycznym zebrany w Dziale Numizmatycznym ZNIO. Analizowane numizmaty pochodzą zarówno z kolekcji prywatnych, w tym ze zbiorów pierwszych założycieli i kuratorów Ossolineum, jak i z wykopalisk archeologicznych prowadzonych przez Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego. Najważniejsze egzemplarze to te pochodzenia lwowskiego, których proveniencje w znakomitej większości określamy za pierwszym tomem monet polskich autorstwa Elżbiety Baran⁷. Najcenniejszą wśród analizowanych jest moneta ze zbiorów Pawlikowskich z Medyki, nr kat. 4, na rewersie której widzimy napisany czarnym tuszem numer inwentarzowy 2604⁸. Kolekcja Pawlikowskich włączona została do zbiorów Ossolineum w 1914 roku, dzięki czemu ówczesny Gabinet Numizmatyczny liczył już 20 000 monet i 6000 medali⁹. Sześć kolejnych halerzy legnickich pochodzi z prywatnej kolekcji znakomitego polskiego numizmatyka Tadeusza Kałkowskiego¹⁰. Tyle samo monet pochodzi z zakupów od osób prywatnych i z wrocławskich antykwariatów, które pozbawione są metryki znaleziskowej. Ostatnią grupę tworzą halerze ze znalezisk archeologicznych – dwa

⁷ E. Baran, *Katalog monet polskich w zbiorach Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, t. 1: *Średniowieczne monety polskie, śląskie i pomorskie*, Wrocław 1998, s. 85–88, nr 454–461, 468, 472, 475, 477–487. Przy niektórych numerach katalogowych dodana jest informacja, jakoby monety te pochodziły ze skarbu, który przechowywany był w zbiorach lwowskich. Niestety informacje te są dość trudne do zweryfikowania, tym bardziej że nie wszystkie monety jesteśmy w stanie zidentyfikować w rękopisach inwentarzy zbiorów lwowskich.

⁸ Pawlikowscy, poz. 18, nr 2604.

⁹ M. Haisig, *Gabinet numizmatyczno-sfragistyczny we wrocławskim Ossolineum*, „Ze Skarbcza Kultury” 1957, z. 10, s. 186.

¹⁰ Nr kat. 2, 8–10, 24 i 36.

z cmentarzyska z Wierzbnej (pow. świdnicki)¹¹ oraz jeden z zamku w Rogowcu (Grzmiąca, pow. wałbrzyski)¹².

Zainteresowanie legnicką monetą halersową sięga początków XVIII wieku, kiedy to Śląsk rządzony był przez władców z dynastii Habsburgów. Pierwszym, który w swojej pracy opublikował wizerunek i zainteresował się starszym typem tych monet – ze św. Piotrem na awersie – był Godfryd Dewerdeck (1675–1726). W swojej monumentalnej pracy poświęconej numizmatyce śląskiej – *Silesia Numismatica* – ten legnicki teolog ukazał na jednym ze swoich miedziorytów dwie odmiany *Petershellera*¹³. Dewerdeck nazywa je *denarami piotrowymi*, a przedstawione przez niego egzemplarze różnią się od siebie wielkością i uformowaniem półpostaci św. Piotra, ukształtowaniem Orła śląskiego obecnego na rewersie oraz obwódką perłkową otaczającą pole po obu stronach monety, która raz jest obecna na monecie, a raz nie. Niestety w tym wiekopomnym dla numizmatyki śląskiej dziele halersze ze św. Piotrem interpretowane są jako wczesnośredniowieczne monety, którymi płaciło się papieżowi w dzień św. Piotra, stąd właśnie wizerunek tego Świętego na awersie tych numizmatów¹⁴. Dopiero koniec kolejnego stulecia przyniósł przełom w badaniach nad numizmatyką śląską, w tym również nad halerszami legnickimi, które dopiero wtedy zostały dobrze usystematyzowane zarówno pod względem chronologii, jak i miejsca pochodzenia. Pod koniec XIX wieku Ferdinand Friedensburg, opracowując zbiory Śląskiego Muzeum Rzemiosła Artystycznego i Starożytności (*Schlesisches Museum für Kunstgewerbe und Altertümer*) oraz analizując źródła pisane, poczynił znaczne postępy w przypisywaniu atrybucji i określaniu proveniencji monet halersowych.

Interesujące nas monety legnickie zaczęto wybijać w mennicy miejskiej najprawdopodobniej po 25 stycznia 1425 roku, kiedy Legnica za kwotę 500

¹¹ B. Butent-Stefaniak, Ł. Koniarek, *Wierzbna, gm. Żarów, pow. świdnicki. Monety z przykościelnego cmentarza*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1998, R. XLII, z. 1–2, s. 215, nr 2 oraz niepublikowana moneta o nr inw. x28; w naszym wykazie nr kat. 15 i 34.

¹² B. Butent-Stefaniak, *Grzmiąca, gm. Gluszyca, pow. wałbrzyski*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2010, R. LIV, z. 1, s. 278, nr 5; w naszym wykazie nr kat. 14. Podczas późniejszych sezonów badawczych prowadzonych na zamku w Rogowcu odkryto jeszcze więcej halerszy ze św. Piotrem, mamy informacje o co najmniej dwóch dodatkowych egzemplarzach, jednak materiał ten nie jest dla nas dostępny. Monety w opracowaniu dr Barbary Butent-Stefaniak.

¹³ G. Dewerdeck, *Silesia numismatica, Oder Einleitung zu dem Schlesischen Müntz-Cabinet, In welchem biss 368. theils sehr alte rare und schöne im Lande verfertigte Müntzen durch accurate Kupffer gewiesen umbständlich erkläret und dabey viele in der Schlesischen Historie begangene Fehler deutlich endecket werden*, Jauer 1711, tabl. 39, poz. 1–2.

¹⁴ *Ibidem*, s. 812–814.

grzywien groszy praskich wzięła w zastaw mennice od księcia Ludwika II (1400/19–1436)¹⁵. Początkowa data emisji tych monet nie jest trudna do ustalenia, chociaż zauważyć należy, że uczeni podnoszą kwestie, iż typ ten mógł zostać wprowadzony wcześniej, w mennicy książęcej, i później zostać przejęty przez miasto, wraz z dzierżawą pracowni mennicznej¹⁶. Wcześniejsze monety tego typu, emisji książęcej, mogłyby różnić się od emisji miejskiej zwróceniem Orła obecnego na rewersie heraldycznie w lewo¹⁷, przy czym na monetach wybitych po 1425 roku jest on zwrócony heraldycznie w prawo. Kolejne ustalenia dotyczące mennicy legnickiej oraz monet w niej bitych pochodzą z 16 października 1429 roku, kiedy to miasto dostało warsztat menniczny w bezterminową dzierżawę za kwotę 771½ grzywiny i sześciu groszy praskich¹⁸. Miasto rozszerzyło uprawnienia menniczne, które od tej chwili dotyczyły również ustalenia wizerunku stempla, prawa wycofywania monet z obiegu, a także danych metrologicznych, włącznie z ustaleniem próby nowo wybijanych monet¹⁹. Jednak mimo tylu swobód miasto nie zdecydowało się zmienić typu halerzy i w dalszym ciągu produkowane były *Petershellery*. Koniec wybijania tych najpopularniejszych śląskich monet zdawkowych przypada najprawdopodobniej na rok 1448, chociaż końcowa data emisji halerzy ze św. Piotrem jest trudna do ustalenia. Stany Śląskie w 1448 roku zdecydowały zaprzestać wybijania halerzy we wszystkich mennicach śląskich²⁰, a już rok później halerze legnickie zostały zakazane w stolicy Śląska²¹. Dodatkowo opisywane zmiany i zakazy zbiegły się ze śmiercią Elżbiety Brandenburskiej (1436–1449), żony księcia Ludwika II, która wedle wszelkich przypuszczeń kontynuowała wybijanie numizmatów ze św. Piotrem jeszcze po śmierci męża.

Pełne wyobrażenie obecne na awersie opisywanej starszej chronologicznie grupy, przedstawia półpostać św. Piotra w szacie liturgicznej, skierowaną $\frac{3}{4}$ w prawo, gdzie Święty swoją prawą ręką wskazuje na lewą, w której trzyma klucz. Rewers z kolei wypełniony jest wizerunkiem Orła śląskiego z wklęsłą przepaską, która przebiega przez skrzydła i pierś, w każdym skrzydle

¹⁵ F. Friedensburg, *op. cit.*, t. 1, s. 46–47, nr 48.

¹⁶ B. Paszkiewicz, *Średniowieczne mennictwo...*, s. 80–81.

¹⁷ M. Makuch, *Mennictwo miejskie i książęce w Legnicy*, „Wrocławskie Zapiski Numizmatyczne” 2016, z. 1 (51), s. 16–17, ryc. 1b; B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, typ 3.13.

¹⁸ Łącznie dałoby to sumę 37 038 groszy praskich Wacława IV (1378–1419), które w tym czasie były w dalszym ciągu dominującą monetą grubą na Śląsku.

¹⁹ F. Friedensburg, *op. cit.*, t. 1, s. 48–49, nr 49; R. Pieńkowski, *op. cit.*, s. 154–155; B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 26.

²⁰ F. Friedensburg, *op. cit.*, t. 2, s. 77; B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 26.

²¹ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 26.

w zależności od odmiany stemplowej liczymy od trzech do pięciu piór, a na środku piersi Orła widzimy kropkę, która oznacza środek stempla. Pole monety po obu stronach otoczone jest obwódką ciągłą lub perełkową, chociaż istnieją odmiany rewersów, które otoczone są zarówno obwódką ciągłą, jak i perełkową. Jak już wspominaliśmy, Dewerdeck wyróżnił dwie odmiany halerzy piotrowych. O krok dalej w swoich analizach poszedł Friedensburg, który dokładniej przyjrzał się wizerunkom po obu stronach tych numizmatów. Podstawowy typ według tego badacza – FbgCDS 588, Fbg 1931, nr 177 – charakteryzuje się obwódką perełkową na awersie i obwódką ciągłą wewnętrzną i perełkową zewnętrzną na rewersie. Oprócz odmiany podstawowej zostały wyróżnione także warianty – FbgCDS 588a, z kropką przy kluczu; FbgCDS 588b, z kropką nad prawym ramieniem Świętego oraz dodatkową obwódką ciągłą na awersie; FbgCDS 588c, z obwódką perełkową po obu stronach monety. Widzimy, że w porównaniu do Dewerdecka, Friedensburg znacznie rozbudował sekwencję stempli halerzy legnickich, ale dysponował on zapewne znacznie większą bazą materiałową. W swojej najnowszej monografii Borys Paszkiewicz poświęcił uwagę tym monetom, dzięki czemu badacz ten był w stanie wyróżnić dziesięć odmian halerzy ze św. Piotrem, wśród których występują również warianty z różnymi wizerunkami Orła²². Wśród wielu nowych odmian na szczególne zainteresowanie zasługują te z dodatkowymi kropkami przy postaci Świętego – pod brodą (BRP SM 3.14d), nad prawym ramieniem (BRP SM 3.14f) – oraz odmiana z kropką przy kluczu, z jego lewej strony (BRP SM 3.14e). Oprócz ikonografii tych monet istotna jest również ich metrologia, dzięki której jesteśmy w stanie rozróżnić monety oficjalne, z miejskiej mennicy, od fałszerstw oraz następujące po sobie emisje. Prawdopodobny, legalny, ciężar tych monet w 1. połowie xv wieku wynosił 1/576 grzywny wrocławskiej (tj. 0,34 g)²³, co, jak zobaczymy, rzadko było realizowane, a waga halerzy ze św. Piotrem z reguły jest niższa. Ciężar halerzy legnickich z wyobrazeniem dwóch skrzyżowanych kluczy na awersie został zredukowany zgodnie z założeniami drugiej ordynacji menniczej Macieja Korwina (1469–1490) z 1475 roku, w myśl której podwyższona została stopa mennicza halerzy śląskich²⁴.

W materiale numizmatycznym Działu Numizmatycznego ZNIO występuje wiele interesujących odmian halerzy ze św. Piotrem, wśród których wyróżniliśmy również dwa numizmaty fałszywe, które omówimy później.

²² W niepublikowanej jeszcze pracy B. Paszkiewicza są to monety typu 3.14a–j, gdzie każda odmiana posiada warianty z trzema rodzajami Orłów: α, β i γ.

²³ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 73.

²⁴ *Ibidem*, s. 101–102.

Tabela 1. Zestawienie wag halerzy legnickich ze św. Piotrem, typ FbgCDS 588, BRP SM 3.14, ze zbiorów ZNIO oraz danych z *Silesiorum moneta* (za B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 293–294).

Typ wg BRP	Waga [g]			Liczba egz.	Zakres wag [g] wg Paszkiewicz 2021
	min.	maks.	średnia		
Silesiorum					
3.14 a	0,282	0,389	0,336	2	0,285–0,391 (z 6 egz.)
3.14 b	0,156	0,371	0,267	12 ¹	0,220–0,400 (z 26 egz.)
3.14 c	0,359	0,359	0,359	1	–
3.14 f	0,201	0,257	0,224	3	0,181–0,257 (z 4 egz.)

1 W zbiorze ZNIO znajduje się 13 monet zidentyfikowanych jako BRP Silesiorum 3.14b, jednak jedna moneta – nr kat. 11 – ze względu na liczne ubytki, które obniżają jej wagę, nie jest uwzględniona w tabeli, ponieważ zniekształcałaby obraz wag.

Zarejestrowaliśmy dwie monety typu BRP Silesiorum 3.14a, które charakteryzują się wystąpieniem obwódki perełkowej po obu stronach halerza – nr kat. 1–2. Pozostałe elementy składowe stempla awersu i rewersu nie wyróżniają się żadną dodatkową cechą. Możemy zauważyć, że ta odmiana charakteryzuje się dość wysoką masą jednostkową. Spośród trzech zarejestrowanych monet najniższą wagę ma halerz o nr kat. 1 – 0,282 g, najwyższą z kolei moneta o nr kat. 2 – 0,389 g. Średnia arytmetyczna waga tej odmiany wynosi 0,336 g (zob. tabela 1). Borys Paszkiewicz w swojej monografii na podstawie sześciu przeanalizowanych egzemplarzy ustalił zakres wag tej grupy monet na 0,285–0,391 g, ze średnią arytmetyczną 0,310 g²⁵. Widzimy zatem, że masa żadnego halerza wariantu 3.14a nie spada poniżej 0,200 g, a oscylują one w granicach 0,280–0,380 g. Odmiana 3.14b, której cechą dystynktywną jest podwójna obwódka na rewersie – wewnętrzna ciągła i zewnętrzna perełkowa – w analizowanym zbiorze wystąpiła najliczniej, bo aż w 13 egzemplarzach (nr kat. 3–15). Odmiana ta jest również najliczniejsza wśród znalezisk pojedynczych z góry Gromnik (pow. strzeliński)²⁶ oraz wśród odnotowanych przez Paszkiewicza w najnowszej monografii

²⁵ *Ibidem*, s. 293.

²⁶ B. Miazga, P. Milejski, *The Numismatic and Archaeometric Investigations of Selected Copper Coins from Mount Gromnik, SW Poland*, „The Numismatic Chronicle” 2019, vol. 179, s. 350, nr kat. 1, 3–6; tam konkordancja katalogowa tylko do typów wg F. Friedensburg, *op. cit.*, t. 1 oraz *idem*, *Die Schlesischen Münzen des Mittelalters*, Breslau 1931, ale po weryfikacji materiału i dopasowaniu halerzy z Gromnika do nowej typologii BRP Silesiorum udało się przyporządkować wyżej wymienione monety do wariantu 3.14b.

Silesiorum moneta. Dodatkowo halerz tego wariantu znamy z badań zamku Chojnik (Jelenia Góra, pow. grodzki)²⁷. Waga tej odmiany halerzy legnickich jest mniej stabilna, a rozciągłość między najniższymi i najwyższymi wartościami sięga ponad 0,200 g. Zakres wagowy wariantu 3.14b został określony na podstawie danych metrycznych 26 egzemplarzy na 0,220–0,400 g²⁸. W materiale ossolińskim najlżejszy numizmat osiąga 0,156 g (nr kat. 6²⁹), najcięższy natomiast 0,371 g (nr kat. 9). Średnia arytmetyczna wag monet zarejestrowanych w *SM moneta* wynosi 0,220 g, przy czym średnia masa w naszym zbiorze to 0,266 g. Możemy zauważyć, że wariant 3.14b jest nieco lżejszy od wcześniejszego 3.14a, jednak mimo występowania halerzy, których masa spada poniżej 0,200 g, w dalszym ciągu średnia arytmetyczna wag jest dość stabilna i przekracza 0,250 g. Kolejna odmiana, która do tej pory była niedostatecznie akcentowana w literaturze przedmiotu, charakteryzuje się obecnością jednej kropki umieszczonej na awersie, pod piórem klucza, wariant BRP *Silesiorum* 3.14c³⁰. W Dziale Numizmatycznym występuje jeden egzemplarz tego podtypu (nr kat. 16), drugi znany nam z autopsji egzemplarz wystąpił na górze Gromnik³¹. Halerz typu 3.14c ze zbiorów Ossolineum waży 0,359 g, z kolei moneta tej odmiany z góry Gromnik 0,319 g³². Niestety nie posiadamy więcej danych metrycznych numizmatów tej odmiany, więc jedynie na podstawie tych dwóch halerzy możemy ostrożnie wnioskować, że masa odmiany z dodatkową kropką pod piórem klucza była dość wysoka, w obu przypadkach przewyższała 0,300 g. Średnia arytmetyczna wag znanych nam numizmatów wynosi aż 0,339 g, jednak dysponujemy zbyt małą populacją, żeby móc wyciągać na ten temat bardziej wiążące wnioski. Ostatnia z odmian wyróżnionych przez Paszkiewicza, która ma swoje odniesienie w zbiorze ZNIO, to wariant 3.14f. Wyróżniona została dzięki kropce widocznej nad prawym ramieniem św. Piotra (zestawienie awersów zob. ryc. 1). W omawianym zbiorze notujemy trzy takie halerze, nr kat. 17, 18 i 19, których średnia arytmetyczna wag wynosi 0,224 g. W monografii Paszkiewicza z czterech egzemplarzy średnia mas wynosi 0,220 g (przy rozpiętości 0,181–0,257 g)³³.

²⁷ P. Milejski, Ł. Siczek, *Chojnik, zamek, pow. grodzki Jelenia Góra*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2016, R. LX, z. 1–2, s. 325–326.

²⁸ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 293.

²⁹ Niska waga tego egzemplarza spowodowana może być ukruszeniem rantu.

³⁰ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 293; odmianę taką wyróżnia również M. Makuch, patrz M. Makuch *Mennictwo miejskie i książęce...*, s. 17, ryc. 1g.

³¹ B. Miazga, P. Milejski, *The Numismatic and Archaeometric...*, plate 44, no. 8.

³² *Ibidem*, s. 351, no. 8.

³³ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 294.

1. Zestawienie awersów *Petershellerów*: a) wariant BRP Sileriorum 3.14b, nr kat. 3; b) wariant z kropką pod piórem klucza, BRP Silesiorum 3.14c, nr kat. 16; c) wariant z kropką nad prawym ramieniem Świętego, BRP Silesiorum 3.14f, nr kat. 17 (fot. A. Niedźwiecki).

Z garstki danych, jakimi dysponujemy, możemy wnioskować, że monety tego wariantu były najłżejsze. Jednak kwestia analizy danych metrycznych monet ze św. Piotrem wymaga dalszych badań i większej bazy źródłowej, ponieważ większość odmian reprezentowana jest zaledwie przez niewielkie zespoły, które nie przekraczają pięciu sztuk. Skromne grupy porównawcze nie dają pewności, a co za tym idzie, przedstawione w tym miejscu wnioski wymagają sprawdzenia i dalszych prac.

Wielkości średnic *Petershellerów* z analizowanego zbioru z reguły są zbieżne ze średnicami podanymi przez B. Paszkiewicza³⁴. Warto jednak zauważyć, że wrocławski uczonej w odmianie 3.14b zarejestrował średnice w granicach 11,4–12,7 mm, przy czym jeden egzemplarz ze zbiorów ossolińskich ma średnicę znacznie większą, sięgającą 13,3 mm, przy wadze 0,319 g (nr kat. 12).

Wśród 22 halerzy legnickich ze św. Piotrem, które znajdują się w Dziale Numizmatycznym ZNiO, zidentyfikowaliśmy również trzy fałszerstwa z epoki. Jest to zaskakujące odkrycie, ponieważ wszystkie monety, które analizujemy w niniejszym tekście, były już wcześniej publikowane, jednak fałszerstwa te zostały nierozpoznane³⁵. Dwie monety niestety zostały zakupione w jednym z wrocławskich antykwariatów, trzecia natomiast pochodzi z prywatnej kolekcji Tadeusza Kałkowskiego, przez co ich pochodzenie nie jest znane, jednak trzeba podkreślić, że nie jest to fałszerstwo antykwaryczne, a fałszerstwo z epoki, co dla numizmatyka jest nie

³⁴ *Ibidem*, s. 293–294.

³⁵ Halerze ze św. Piotrem, zob. E. Baran, *op. cit.*, s. 85–87, nr kat. 454–473, w tym nierozpoznane tam monety fałszywe nr kat. 463 i 469; halerze z dwoma skrzyżowanymi kluczami, zob. E. Baran, *op. cit.*, s. 87–88, nr kat. 474–487.

lada gratką. *Petershellery* będące najpopularniejszą monetą zdawkową na Śląsku w 2. tercji XV wieku narażone były na fałszowanie. Potwierdzają to liczne znaleziska fałszyfikatów tych monet, które notujemy przede wszystkim na Dolnym Śląsku. Duża liczba podrobionych monet wystąpiła na górze Gromnik³⁶, pojedyncze egzemplarze w Głogowie³⁷. W *Silesiorum moneta*, oprócz licznych wariantów halerzy piotrowych z oficjalnej emisji, autor wyróżnił również wariant fałszywych monet tego typu – 3.15, do którego udało nam się przyporządkować analizowane numizmaty. Większość fałszyfikatów jest dość łatwo rozpoznawalna, ponieważ demaskuje je mocno zbarbaryzowane przedstawienie Świętego oraz nierzadko mocno schematyczny Orzeł śląski z przepaską na rewersie. Przedstawienia te są niestaranne oraz często wykonane dość topornie, co w przypadku monet z oficjalnej emisji nie jest spotykane. Legalne monety charakteryzują się dość dużym kunsztem i dbałością o szczegóły w wykonaniu stempli, o czym świadczy ładnie wymodelowana fryzura św. Piotra, która składa się z kulek (od kilku do kilkunastu). Ponadto fałszerstwa z reguły możemy rozpoznać ze względu na kolor krążka, na którym zostały wybite. Mają one zazwyczaj kolor miedziany z widocznymi licznymi wykwitami korozji. Oczywiście zdarzają się również bardziej zaawansowane technologicznie podróbki, które również były wybijane w miedzi, ale następnie były bielone (BRP SM 3.15a–c). Dzięki takiemu zabiegowi polegającemu na kąpieli krążków w roztworze soli kuchennej i kamienia winnego, podczas której wytwarzają się reakcje chemiczne, powierzchnia krążka wytrawia się i na powierzchni przenika warstwa jasnego metalu, często dobrze imitującego srebro³⁸. W przypadku fałszywych egzemplarzy halerzy legnickich z kolekcji ossolińskiej do czynienia mamy z kombinacją zbarbaryzowanych przedstawień po obu stronach numizmatów i miedzianego koloru krążków mennicznych, na których wybito analizowane fałszyfikaty. Halerz o nr kat. 35, odmiany 3.15a, wyróżnia się dość niezgrabnym przedstawieniem Świętego, z mocno prymitywnym przedstawieniem twarzy. Dodatkowo część stempla z kluczem wykonana jest niestarannie i topornie. Z kolei dwa pozostałe zidentyfikowane przez nas fałszerstwa, monety o nr kat. 36 i 37,

³⁶ B. Paszkiewicz, *Coins from archaeological investigation...*, s. 155, nr kat. 4 oraz aneks autorstwa B. Miazgi, *Result of metallographic analyses of selected coins*, [w:] *Mount Gromnik. From the History of Settlement and Management...*, s. 156–159, tabl. 1; B. Miazga, P. Milejski, *op. cit.*, s. 353, nr kat. 28–31, plate 45.

³⁷ S. Kubiak, *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998, s. 223, nr 308/III; B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 294.

³⁸ A. Mikołajczyk, *Leksykon numizmatyczny*, Warszawa–Łódź 1994, s. 33 (hasło: *Bielenie srebra*).

2. Falszywy halerz legnicki z piersiem św. Piotra, z wyraźnie schematycznym przedstawieniem Orła na rewersie, nr kat. 37, skala 3:1, (fot. A. Niedźwiecki).

prócz koloru krążka zdradza przede wszystkim strona rewersu. Orzeł przedstawiony jest dość schematycznie, ale wykonawca stempla starał się dość wiernie odtworzyć wszystkie szczegóły. W przypadku halerza o nr kat. 36 nie została zaznaczona kropka na piersi Orła, symbolizująca środek stempla. Z kolei na numizmacie o nr kat. 37 fragment ten wykonany jest niebywale niechlujnie – kropka umieszczona jest niecentrycznie. Jest ona przesunięta mocno do góry i w prawą stronę, przez co całe przedstawienie wydaje się być wykrzywione (ryc. 2). Oba te falsyfikaty przypisaliśmy do odmiany BRP SM 3.15c.

Z pomocą w rozpoznaniu falsyfikatów przychodzą nam również specjalistyczne badania fizykochemiczne, które mogą rozwiązać wszelkie wątpliwości w sprawie oryginalności danego egzemplarza. Do tej pory przebadano przynajmniej osiem halerzy legnickich typu BRP SM 3.14, które reprezentują cztery monety z oficjalnej emisji i cztery fałszerstwa z epoki³⁹. Analizując tabelę 2., w której zawarte zostały wyniki badań metaloznawczych (metodą XRF) interesującej nas grupy monet, widzimy, że monety z oficjalnej emisji powinny zawierać przynajmniej 36% srebra, przy 63% zawartości miedzi. Legalne monety, które opuszczały miejską mennicę w Legnicy, wybijane były zatem ze srebra nie gorszej próby niż 360–430/1000, co w skali łurowej daje 5½–7 łu. W przypadku monet fałszywych sprawa jest jednoznaczna, ponieważ przy śladowej ilości srebra, nieprzekraczającej nawet 0,5%, znacznie dominuje miedź, którą notujemy na poziomie 95 ÷ 96,9%. Badania metalograficzne wykazują, że fałszywe halerze piotrowe nie mają w składzie praktycznie w ogóle szlachetnego kruszcu, ponieważ domieszka srebra na poziomie nieprzekraczającym 0,5% mogła wystąpić naturalnie w rudzie miedzi.

³⁹ Dysponujemy analizami siedmiu *Petershellerów* z góry Gromnik oraz jednym z opactwa na Ołbinie we Wrocławiu, zob. P. Milejski, B. Miazga, *Monety z badań opactwa na Ołbinie we Wrocławiu i ich metal w świetle badań XRF*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2016, R. LX, z. 1–2, s. 252–254; B. Miazga, P. Milejski, *op. cit.*, s. 341–344, 346.

Tabela 2. Wyniki badań metaloznawczych halerzy legnickich ze św. Piotrem wykonanych techniką fluorescencji rentgenowskiej (XRF). Monety o numerach 1–7 pochodzą z badań góry Gromnik, moneta nr 8 pochodzi z badań opactwa na Ołbinie we Wrocławiu (za P. Milejski, B. Miazga, *Monety z badań opactwa na Ołbinie we Wrocławiu...*, s. 253–257, tabl. 1; B. Miazga, P. Milejski, *op. cit.*, s. 342, tabl. 1).

l.p.	Nr inw. monety	Metal (%)							
		Fe	Cu	Ag	Au	Pb	Ni	Sb	Sn
1.	151/14	0,4	63,2	36,4	+	-	0,1	-	-
2.	117/05	-	63,1	36,7	+	-	0,1	-	-
3.	174/08	0,2	64,1	37,1	+	-	0,1	-	-
4.	200/14	0,1	96,8	0,3	-	0,9	0,1	0,2	0,5
5.	63/09	0,2	96,9	0,4	-	0,7	0,1	0,2	0,6
6.	82/09	0,1	96,6	0,4	-	1,5	0,2	0,3	-
7.	28/08b	0,1	95,0	0,1	-	1,0	0,1	0,2	0,5
8.	1	0,2	55,8	43,7	0,2	-	0,1	-	-

“-“ poniżej LOD (Limit Of Detection, dolna granica wykrywalności),

“+” poniżej 0,2% wt.

Druga wyróżniona przez nas grupa halerzy legnickich, z dwoma skrzyżowanymi kluczami na awersie, jest mniej liczna – tak w zbiorze Ossolineum, jak i w znaleziskach archeologicznych. W związku z ich rzadkim występowaniem w znaleziskach gromadnych jeszcze do niedawna ich chronologia i atrybucja były określane dość szeroko. Dopiero Borys Paszkiewicz podczas rewizji dziewiętnastowiecznych poglądów Friedensburga zaproponował nowe, najbardziej prawdopodobne rozwiązanie. Według tego badacza monety z dwoma skrzyżowanymi kluczami na awersie i analogicznym do *Petershellerów* Orłem śląskim z przepaską na rewersie wybijane były podczas panowania w Legnicy Fryderyka I legnickiego (1453–1488). Początek emisji tych monet Paszkiewicz ustala na 1475 rok, a zastąpienie półpostaci św. Piotra przedstawieniem jedynie jego atrybutu podyktowane mogło być zmianą herbu miejskiego, który w 1453 roku nadał król⁴⁰. Takie stwierdzenie zmienia obraz mennictwa legnickiego, które ten sam uczoney przeszło 20 lat temu ułożył zgoła odmiennie. Datę rozpoczęcia emisji nowych halerzy z dwoma kluczami Paszkiewicz określił wtedy na 1450 rok⁴¹, utożsamiając je ze złą monetą⁴². Jednak przyrost materiału numizmatycznego w postaci

⁴⁰ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 101.

⁴¹ B. Paszkiewicz, *Średniowieczne mennictwo...*, s. 81–82.

⁴² F. Friedensburg, *op. cit.*, t. 2, s. 194–195.

nowych skarbów zawierających interesujące nas monety, umożliwił przeniesienie początków wybijania tych monet na 1475 rok. Halerze z dwoma skrzyżowanymi kluczami występują w skarbach datowanych na ostatnią ćwierć XV wieku – Sady, Mělník, Komprachcice, Młotkowice⁴³. Depozyty te jednoznacznie potwierdzają nową chronologię tych numizmatów, przez co tracimy „złą monetę” z roku 1450, której nie jesteśmy w stanie wyróżnić wśród dostępnego materiału źródłowego. Warto wspomnieć, że prócz nielicznych skarbów halerze z dwoma skrzyżowanymi kluczami znamy z dwóch stanowisk archeologicznych – z ul. Szewskiej 49 we Wrocławiu, gdzie odkryto pojedynczy egzemplarz (BRP SM 3.19c)⁴⁴ oraz dwa egzemplarze z badań kościoła pw. św. Jerzego w Gliwicach-Czechowicach (BRP SM 3.19b i c)⁴⁵.

Ikonografia tej grupy monet przedstawia się następująco – awers wypełnia przedstawienie dwóch skrzyżowanych kluczy, z których każdy ma po trzy zęby w piórze, a poszczególne odmiany różnią się od siebie kształtem ozdobnego wcięcia w uchach kluczy, rewersy nawiązujące do poprzednich halerzy ukazują Orła śląskiego z półksiężycowatą przepaską przez skrzydła i pierś, heraldycznie zwróconego w prawą stronę. Na numizmatach tego typu nie zauważymy już na rewersie kropki usytuowanej na samym środku, możliwe zatem, że w warsztacie mennicznym poczyniono niewielkie zmiany w procesie wybijania monet. Pierwsza odmiana tych numizmatów w nowej typologii Paszkiewicza, BRP SM 3.19a, charakteryzuje się ozdobnymi wcięciami w uszach kluczy w kształcie cienkiego krzyża, dodatkowym wyróżnikiem jest obwódka perełkowa obecna po obu stronach halerza. W kolekcji ossolińskiej wystąpiły dwie monety tej odmiany, która, zaznaczmy, jest dość rzadka w znaleziskach. Lżejsza z nich waży 0,174 g (nr kat. 21), cięższa natomiast 0,253 g (nr kat. 20). Obie mieszczą się w przedziale wagowym ustalonym przez Paszkiewicza na 0,140–0,251 g, przy średniej arytmetycznej wag, wyliczonej na podstawie masy sześciu monet, na 0,200 g. W tabeli 3. widzimy, że ta wartość wyliczona z danych metrycznych monet ossolińskich jest trochę wyższa, aczkolwiek uzyskana jedynie na podstawie dwóch egzemplarzy. Kolejna odmiana, 3.19b, identyfikowana jest dzięki ozdobnemu wcięciu w uchu klucza w formie czwórliścia (ryc. 3), obwódki po obu stronach pozostają bez zmian. Zidentyfikowaliśmy cztery halerze

⁴³ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 78.

⁴⁴ P. Milejski, *Wrocław, m., pow. grodzki*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2018, R. LXII, Z. 1–2, s. 340–341.

⁴⁵ Badania kościoła pw. św. Jerzego w Gliwicach-Czechowicach prowadzi Radosław Zdaniewicz z Górnośląskiej Pracowni Archeologicznej, materiał niepublikowany w opracowaniu Pawła Milejskiego.

3. Zbliżenie na ozdobne wcięcia w uchach kluczy z halerzy legnickich, z lewej strony wcięcie w kształcie cienkiego krzyża, nr kat. 20; z prawej strony wcięcie w kształcie czwórliścia, nr kat. 28 (fot. A. Niedźwiecki, oprac. P. Milejski).

tej odmiany, z których waga tylko jednego przekracza 0,200 g – 0,203 g (nr kat. 24). Masa pozostałych monet oscyluje w granicach 0,150–0,197 g, przy czym najlżejsza waży 0,154 g (nr kat. 23). W monografii mennictwa śląskiego, na której założeniach opieramy się w znacznej mierze, widzimy zakres wagowy tej odmiany w granicach 0,153–0,263 g, z kolei średnia arytmetyczna wag wynosi 0,200 g, co jest nieco wyższym wynikiem od średniej wag monet z kolekcji Ossolineum, 0,184 g (w obu przypadkach średnie wyliczane były na podstawie wag czterech monet). Widzimy zatem, że wariant 3.19b jest nieznacznie lżejszy od wcześniejszego z wcięciem w formie cienkiego krzyża.

Kolejny numizmat w analizowanym zbiorze jest na swój sposób wyjątkowy. Reprezentuje on odmianę 3.19b, z wcięciem w kształcie czwórliścia, jednak posiada cechę nienotowaną dotychczas w żadnej systematyce tych monet. Na awersie, w górnej części skrzyżowania kluczy, po lewej stronie pióra prawego klucza jest dodatkowa kropka (nr kat. 27, ryc. 4). Analogiczne kropki, w zależności od odmiany, umieszczane były w okolicach klucza i św. Piotra na *Petershellerach*, jednak nie umiemy wyjaśnić ich znaczenia. Nie możemy wykluczyć, że były to uproszczone znaki mennicze, które mogły np. oznaczać daną emisję lub mógł być to znak konkretnej osoby z mennicy legnickiej. Dysponujemy tylko jedną monetą tej odmiany, dlatego dla porządku odnotujemy, że jej masa jest dość wysoka, znacznie wyższa od pozostałych monet tego typu – 0,258 g.

Ostatnim wariantem, jaki jesteśmy w stanie wyróżnić w naszym zbiorze, jest odmiana 3.19c, która reprezentowana jest przez największą liczbę monet, bo aż osiem sztuk. Cechą wyróżniającą te halerze jest w dalszym ciągu wcięcie w kształcie czwórliścia w uchu klucza, ale zamiast obwódki perełkowej, jak to było w odmianie 3.19b, widzimy po obu stronach obwódkę ciągłą. Możemy podejrzewać, że wariant ten był najliczniej wybijanym, ponieważ

4. Halerz legnicki z dwoma skrzyżowanymi kluczami, nienotowana odmiana z dodatkową kropką z lewej strony pióra prawego klucza, nr kat. 26 (fot. A. Niedźwiecki, oprac. P. Milejski).

z naszego zbioru znamy siedem egzemplarzy, *Silesiorum moneta*⁴⁶ podaje zakres wag następujących dziewięciu numizmatów tej odmiany, a dodatkowo taki sam halerz został zidentyfikowany w Gliwicach-Czechowicach⁴⁷. Monety te charakteryzują się dość sporą rozpiętością wagową, na co może mieć wpływ duża ilość monet tej populacji, stąd też wnioski na temat ich danych metrycznych mogą być najbardziej miarodajne. Najlżejsza moneta odmiany 3.19c waży 0,132 g (nr kat. 33), pomiar najcięższej wykazał masę rzędu 0,219 g (nr kat. 32). Średnia arytmetyczna tej wielkości wynosi dla tej grupy numizmatów 0,164 g, przy czym Borys Paszkiewicz, przy zakresie wagowym 0,136–0,224 g (bardzo zbliżonym z naszymi danymi), oblicza średnią arytmetyczną wag tych halerzy na 0,180 g⁴⁸.

Tabela 3. Zestawienie wag halerzy legnickich ze św. Piotrem, typ FbgCDS 589, BRP SM 3.19, ze zbiorów ZNIO oraz danych z *Silesiorum moneta* (za B. Paszkiewicz *Silesiorum moneta...*, s. 296).

Typ wg BRP	Waga [g]			Liczba egz.	Zakres wag [g] wg Paszkiewicz 2021
	min.	maks.	średnia		
3.19 a	0,174	0,253	0,214	2	0,140–0,251 (z 6 egz.)
3.19 b	0,154	0,203	0,184	4	0,153–0,263 (z 4 egz.)
3.19 b (odm.)	0,258	0,258	0,258	1	Paszkiewicz 2020 nie zna
3.19 c	0,132	0,219	0,164	8	0,136–0,224 (z 9 egz.)

⁴⁶ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 296.

⁴⁷ Materiał niepublikowany, w opracowaniu Pawła Milejskiego.

⁴⁸ B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 296

Warto nadmienić, że średnica krążków, na których umieszczano stempel z nowym herbem Legnicy, była wyraźnie mniejsza od blankietów menniczych pod *fenigi piotrowe*. Halerze z dwoma kluczami na awersie są jeszcze drobniejsze, a średnica monet w zbiorze Ossolineum waha się między 10,5 mm a 11,5 mm. Przy czym należy dodać, że Paszkiewicz notuje jeszcze mniejszą średnicę, 10 mm, dla monety odmiany 3.19 c. Można zestawić obie wartości metryczne tych halerzy, wtedy zauważymy, że najniższa waga tej odmiany spowodowana być może właśnie najmniejszymi średnicami krążków. Niestety dla halerzy legnickich bitych po 1475 roku nie dysponujemy żadnymi badaniami metalograficznymi. Wiemy jednak, że wybijane one były ze srebra bilonowego, a ich ziarno, zgodnie z przeprowadzoną przez Macieja Korwina w 1475 reformą menniczą, powinno wynosić $234,4/1000$ ⁴⁹.

Staraliśmy się ukazać, że nawet najbardziej pospolite i często notowane w znaleziskach drobne monety zdawkowe mogą być bardzo ciekawym problemem badawczym. W dalszym ciągu zarówno halerze piotrowe, jak i trochę młodsze numizmaty z dwoma skrzyżowanymi kluczami wymagają kolejnych badań. Kilka cech dystynktywnych obecnych na *Petershellerach* zostało na razie pominiętych w ich klasyfikacji. Mamy tutaj na myśli choćby chustę, która występuje na niektórych monetach w ręce Świętego, którą trzyma klucz. Rytownik stempla użył takiego zabiegu zapewne, aby oddzielić sacrum (klucz) od profanum (ręki)⁵⁰. Monety ze św. Piotrem licznie notowane były w wielu skarbach z XIX i początku XX wieku – Komprachcicach (pow. opolski), Nasalu (pow. kluczborski), Pokoju (pow. opolski), Służejówku (pow. ząbkowicki) oraz Wilczkowicach (pow. wrocławski)⁵¹. Niestety wiele z nich zaginęło, ale jak pokazują najnowsze wydarzenia, można dokonać wtórnego „odkrycia” zapomnianego skarbu, który zawiera dużą ilość halerzy śląskich, w tym *Petershellerów*⁵². Dodatkowo występują one dość

⁴⁹ *Ibidem*, s. 98–100.

⁵⁰ F. Friedensburg, *op. cit.*, t. 3, s. 39–40; B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta...*, s. 26.

⁵¹ S. Kubiak, *Znaleziska monet z lat 1146–1500...*, s. 278–279, nr 415; s. 373–374, nr 539; s. 412, nr 609; s. 460–462, nr 697; s. 535–537, nr 818.

⁵² Mowa o bezmetrykowym skarbie halerzy śląskich, który przechowywany jest w Muzeum Archeologicznym we Wrocławiu, oddział Muzeum Miejskiego Wrocławia, który podczas kwerendy źródłowej w 2017 roku udało nam się na nowo „odkryć”. Trzon tego znaleziska stanowią przede wszystkim opolskie halerze brakteatowe z Orłem oraz z wizerunkiem połu Orła/połu krzyża, ale pozostałe emisje miejskie są również bogato reprezentowane. Depozyt ten w dalszym ciągu czeka na szczegółowe opracowanie, które może pomóc uzupełnić wiedzę na temat piętnastowiecznego mennictwa śląskiego.

licznie pojedynczo w inwentarzach śląskich stanowisk archeologicznych, m.in. siedem halerzy piotrowych odnaleziono na grodzisku w Ryczynie (pow. oławski)⁵³. Warto podkreślić wyjątkowość zbioru ossolińskiego, który mimo niedużej wielkości – 37 halerzy legnickich, obu typów łącznie – zawiera bardzo interesujące i rzadkie odmiany. Udało nam się również zarejestrować jeden bardzo ciekawy wariant, z dodatkową kropką przy piórze prawego klucza na halerzach serii BRP SM 3.19b, który do tej pory nie funkcjonował w literaturze numizmatycznej. Ponadto kolekcja Ossolineum ma w swoim posiadaniu trzy falsyfikaty z epoki monet ze św. Piotrem, co również wzbogaca tak samą kolekcję, jak i naszą wiedzę na temat produkcji fałszerskiej w XV wieku na Śląsku. Dzięki zwróceniu uwagi na tę pospolitą monetę, używaną głównie do zawierania transakcji niskiego rzędu, uzyskaliśmy nie tylko nową odmianę tej monety, ale poszerzyliśmy również bazę źródłową danych metrycznych tych numizmatów oraz przybliżyliśmy dzieje piętnastowiecznej mennicy legnickiej. Ponadto widzimy, że Zakład Narodowy im. Ossolińskich, który posiada bogatą kolekcję numizmatów, jest również idealnym miejscem dla monet z wykopalisk archeologicznych, które w Dziale Numizmatycznym ZNIO służą badaniom naukowym. Okazy ze zbiorów uzupełniane są monetami wykopaliskowymi, dzięki czemu uzyskujemy pełny obraz nominałów, jakie w danym miejscu i czasie obiegały na rynku pieniężnym.

⁵³ B. Butent-Stefaniak *Monety z wykopalisk archeologicznych w Ryczynie, gm. Oława, woj. dolnośląskie*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2017, R. LXI, z. 1–2, s. 203; B. Butent-Stefaniak, E. Baran, *Aneks. Katalog monet z wykopalisk w Ryczynie*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2017, R. LXI, z. 1–2, s. 219–221, nr kat. 47–53.

K A T A L O G M O N E T

A. Halerze z oficjalnej emisji

Śląsk, księstwo legnicko-brzeskie, Legnica (miasto),
Ludwik II (1400/19–1436) lub Elżbieta Brandenburska (1436–1449),
halerz b.d. [1425–1448], mennica Legnica.

.....
DOTYCZY POZ. 1–2

Av: popiersie świętego Piotra $\frac{3}{4}$ w prawo, prawą ręką wskazuje na lewą, trzymającą klucz, całość w obwódce perełkowej.

Rv: Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, z kropką na środku, zwrócony heraldycznie w prawo, całość w obwódce perełkowej.

Literatura: BRP SM 3.14a; Fbg CDS 588; Fbg 1931, nr 177; ks 8656; Saurma nr 180 (71); Saurma 1883, nr 75 (1).

1. Bilon; 0,282 g; 12,6 mm; 30°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 472; nr inw. C 3469.

2. Bilon; 0,389 g; 12,2 mm; 30°; pochodzenie: z kolekcji Tadeusza Kałkowskiego; Baran 1998, nr 473; nr inw. C 4082.

.....
 DOTYCZY POZ. 3–15

Av: popiersie świętego Piotra $\frac{3}{4}$ w prawo, prawą ręką wskazuje na lewą, trzymającą klucz, całość w obwódce perełkowej.

Rv: Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, z kropką na środku, zwrócony heraldycznie w prawo, całość w obwódce ciągłej i perełkowej.

Literatura: BRP SM 3.14b; Fbg CDS 588; Fbg 1931, nr 177; ks 8656; Saurma nr 180 (71); Saurma 1883, nr 75 (1).

3. Bilon; 0,220 g; 12,3 mm; 180°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 455; nr inw. C 3223.

4. Bilon; 0,319 g; 12,4 mm; 110°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 458; nr inw. C 3467.

5. Bilon; 0,257 g; 11,6 mm; 45°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 459; C 3468.

6. Bilon; 0,156 g; 11,3 mm; 340°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 460; nr inw. C 3470.

7. Bilon; 0,260 g; 12,5 mm; 350°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 461; nr inw. C 3471.

8. Bilon; 0,286 g; 12,5 mm; 150°; pochodzenie: z kolekcji Tadeusza Kałkowskiego; Baran 1998, nr 464; nr inw. C 4079.

9. Bilon; 0,371 g; 12,7 mm; 340°; pochodzenie: z kolekcji Tadeusza Kałkowskiego; Baran 1998, nr 465; nr inw. C 4080.

10. Bilon; 0,238 g; 12,4 mm; 220°; pochodzenie: z kolekcji Tadeusza Kałkowskiego; Baran 1998, nr 466; nr inw. c 4081.

11. Bilon; 0,110 g; 12,3 mm; 0°; moneta z ubytkiem; pochodzenie: zakup od osoby prywatnej; Baran 1998, nr 470; nr inw. c 10532.

12. Bilon; 0,319 g; 13,3 mm; 180°; pochodzenie: zakup od osoby prywatnej; Baran 1998, nr 471; nr inw. c 11085.

13. Bilon; 0,177 g; 11,7 mm; 340°; pochodzenie: zakup w antykwariacie we Wrocławiu; Baran 1998, nr 462; nr inw. C 15139.

14. Bilon; 0,281 g; 12 mm; 150°; pochodzenie: badania archeologiczne zamku Rogowiec; Butent-Stefaniak nr 5; nr inw. Rg 24/7.

15. Bilon; 0,315 g; 11,6 mm; 0°; pochodzenie: badania archeologiczne cmentarzyska w Wierzbnej; sondaż 4; Butent-Stefaniak_Koniarek nr 2; nr inw. WRB 21/97.

DOTYCZY POZ. 16

Av: popiersie świętego Piotra $\frac{3}{4}$ w prawo, prawą ręką wskazuje na lewą, trzymającą klucz, pod piórem klucza kropka, całość w obwódce perełkowej.

Rv: Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, z kropką na środku, zwrócony heraldycznie w prawo, całość w obwódce perełkowej.

Literatura: BRP SM 3.14c; Fbg CDS 588; Fbg 1931, nr 177; KS 8656; Saurma nr 180 (71); Saurma 1883, nr 75 (1).

16. Bilon; 0,259 g; 12,2 mm; 180°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 454; nr inw. C 2006.

.....
 DOTYCZY POZ. 17–19

Av: popiersie świętego Piotra $\frac{3}{4}$ w prawo, prawą ręką wskazuje na lewą, trzymającą klucz, dodatkowa kropka nad prawym ramieniem Świętego, całość w obwódce perełkowej.

Rv: Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, z kropką na środku, zwrócony heraldycznie w prawo, całość w obwódce ciągłej i perełkowej.

Literatura: BRP SM 3.14f; Fbg CDS 588; Fbg 1931, nr 177; KS 8656; Saurma nr 180 (71); Saurma 1883, nr 75 (1).

17. Bilon; 0,257 g; 12,1 mm; 270°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie, z kolekcji Pawlikowskich, czarnym tuszem na rewersie naniesiony nr Pawlikowskich 2604; Baran 1998, nr 456; nr inw. C 3299.

18. Bilon; 0,201 g; 11,4 mm; 340°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 457; nr inw. C 3466.

19. Bilon; 0,214 g; 11,5 mm; 290°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich; Baran 1998, nr 468; nr inw. C 4338.

Śląsk, księstwo legnicko-brzeskie, Legnica (miasto),
Fryderyk I (1453–1488), halierz b.d. [1475–ok. 1485],
mennica Legnica

.....
DOTYCZY POZ. 20–21

Av: Dwa skrzyżowane klucze z trzema zębami w piórze, w uchu klucza ozdobne wycięcie w kształcie cienkiego krzyża, całość w obwódce perełkowej.

Rv: Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, zwrócony heraldycznie w prawo, całość w obwódce perełkowej.

Literatura: BRP SM 3.19a; Fbg CDS 589 (odm.); Fbg 1931, nr 178 (odm.); ks 8657b (odm.); Saurma nr 181 (72) (odm.); Saurma 1883, nr 76 (2) (odm.).

20. Bilon; 0,253 g; 11,2 mm; 270°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich, moneta pochodzi prawdopodobnie ze skarbu; Baran 1998, nr 486; nr inw. C 14474.

21. Bilon; 0,174 g; 11,4 mm; 30°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich, moneta pochodzi prawdopodobnie ze skarbu; Baran 1998, nr 487; nr inw. C 14475.

.....
DOTYCZY POZ. 22–25

Av: dwa skrzyżowane klucze z trzema zębami w piórze, w uchu klucza ozdobne wycięcie w kształcie czwórliścia, całość w obwódce perełkowej.

Rv: Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, zwrócony heraldycznie w prawo, całość w obwódce perełkowej.

Literatura: BRP SM 3.19b; Fbg CDS 590 (odm.); Fbg 1931, nr 179 (odm.); ks 8657a (odm.); Saurma nr 181 (72) (odm.); Saurma 1883, nr 76 (2) (odm.).

22. Bilon; 0,180 g; 11 mm; 270°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 474; nr inw. C 3217.

23. Bilon; 0,154 g; 10,8 mm; 90°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 475; nr inw. C 3478.

24. Bilon; 0,203 g; 10,5 mm; 220°; pochodzenie: z kolekcji Tadeusza Kałkowskiego; Baran 1998, nr 485; nr inw. C 4084.

25. Bilon; 0,197 g; 11,5 mm; 270°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich, moneta pochodzi prawdopodobnie ze skarbu; Baran 1998, nr 484; nr inw. C 14478.

.....
DOTYCZY POZ. 26

Av: Dwa skrzyżowane klucze z trzema zębami w piórze, w uchu klucza ozdobne wycięcie w kształcie czwórliścia, z lewej strony pióra prawego klucza dodatkowa kropka, całość w obwódce perełkowej.

Rv: Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, zwrócony heraldycznie w prawo, całość w obwódce perełkowej.

Literatura: BRP SM 3.19b (odm.); Fbg CDS 590 (odm.); Fbg 1931, nr 179 (odm.); ks 8657a (odm.); Saurma nr 181 (72) (odm.); Saurma 1883, nr 76 (2) (odm.).

26. Bilon; 0,258 g; 11 mm; 45°; pochodzenie: dawne zbiory lwowskie; Baran 1998, nr 481; nr inw. C 3457.

.....
DOTYCZY POZ. 27-34

Av: dwa skrzyżowane klucze z trzema zębami w piórze, w uchu klucza ozdobne wycięcie w kształcie czwórliścia, całość w obwódce ciągłej.

Rv: Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, zwrócony heraldycznie w prawo, całość w obwódce ciągłej.

Literatura: BRP SM 3,19c; Fbg CDS 590 (odm.); Fbg 1931, nr 179 (odm.); KS 8657a (odm.); Saurma nr 181 (72) (odm.); Saurma 1883, nr 76 (2) (odm.).

27. Bilon; 0,154 g; 11 mm; 20°; widoczne są ślady przenikania stempla awersu na rewers i rewersu na awers, tak że oba przedstawienia nakładają się na siebie; pochodzenie: zakup od osoby prywatnej; Baran 1998, nr 476; nr inw. C 10533.

28. Bilon; 0,184 g; 10,7 mm; 270°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich, moneta pochodzi prawdopodobnie ze skarbu; Baran 1998, nr 482; nr inw. C 14476.

29. Bilon; 0,172 g; 10,6 mm; 200°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich, moneta pochodzi prawdopodobnie ze skarbu; Baran 1998, nr 483; nr inw. C 14477.

30. Bilon; 0,172 g; 10,8 mm; 350°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich, moneta pochodzi prawdopodobnie ze skarbu; Baran 1998, nr 480; nr inw. C 14479.

31. Bilon; 0,147 g; 10,8 mm; 180°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich, moneta pochodzi prawdopodobnie ze skarbu; Baran 1998, nr 479; nr inw. C 14480.

32. Bilon; 0,219 g; 11,1 mm; 220°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich, moneta pochodzi prawdopodobnie ze skarbu; Baran 1998, nr 478; nr inw. C 14481.

33. Bilon; 0,132 g; 10,6 mm; 45°; pochodzenie: z dawnych zbiorów lwowskich, moneta pochodzi prawdopodobnie ze skarbu; Baran 1998, nr 477; nr inw. C 14482.

34. Bilon; 0,135 g; 9,8 mm; 80°; pochodzenie: badania archeologiczne cmentarzyska w Wierzbnej; nr inw. x28.

B. Halerze fałszywe

Śląsk, księstwo legnicko-brzeskie, Legnica (miasto),
Ludwik II (1400/19–1436) lub Elżbieta Brandenburska (1436–1449),
fałszywy halerz b.d. [po 1425], mennica nieokreślona.

.....
DOTYCZY POZ. 35–37

Av: zbarbaryzowane popiersie świętego Piotra $\frac{3}{4}$ w prawo, prawą ręką wskazuje na lewą, trzymającą klucz, całość w obwódce perełkowej.

Rv: zbarbaryzowany Orzeł z wklęsłą przepaską przez skrzydła i pierś, z kropką na środku, zwrócony heraldycznie w prawo, całość w obwódce ciągłej i perełkowej.

Literatura: BRP SM 3.15a, c; Fbg CDS 588 (oryginał); Fbg 1931, nr 177 (oryginał); ks 8656 (oryginał); Saurma nr 180 (71) (oryginał); Saurma 1883, nr 75 (1) (oryginał).

35. Miedź; 0,262 g; 11,3 mm; 270°; liczne wykwity korozji; pochodzenie: zakup od osoby prywatnej; BRP SM 3.15a; Baran 1998, nr 469; nr inw. c 10530.

36. Bilon; 0,242 g; 12,5 mm; 180°; pochodzenie: z kolekcji Tadeusza Kałkowskiego; Baran 1998, nr 467; nr inw. c 4083.

37. Miedź; 0,375 g; 13 mm; 180°; pochodzenie: zakup w antykwariacie we Wrocławiu; BRP SM 3.15C; Baran 1998, nr 463; nr inw. C 15140.

Wykaz skrótów

Baran 1998 – E. Baran *Katalog monet polskich w zbiorach Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, t. 1: *Średniowieczne monety polskie, śląskie i pomorskie*, Wrocław 1998.

b.d. – bez daty.

BRP SM – B. Paszkiewicz, *Silesiorum moneta. Mennictwo śląskie w późnym średniowieczu (1419–1526), z katalogiem monet śląskich, kłodzkich i tużyckich z lat 1327–1526*, Warszawa–Wrocław 2021.

Butent-Stefaniak – B. Butent-Stefaniak, *Grzmiąca, gm. Głuszycza, pow. wałbrzyski*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2010, R. LIV, z. 1, s. 278–279.

Butent-Stefaniak_Koniarek – B. Butent-Stefaniak, Ł. Koniarek, *Wierzbna, gm. Żarów, pow. świdnicki. Monety z przykościelnego cmentarza*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1998, R. XLII, z. 1–2, s. 215–217.

Fbg 1931 – F. Friedensburg, *Die Schlesischen Münzen des Mittelalters*, Breslau 1931.

Fbg CDS – F. Friedensburg, *Schlesien Münzgeschichte im Mittelalter, Codex diplomaticus Silesiae*, t. XII, XIII, XXIII, Breslau 1887–1904.

ks – E. Kopicki, *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z Polską związanych*, Warszawa 1995.

nr inw. – numer inwentarza Działu Numizmatycznego ZNIO, gdzie c oznacza zbiór monet polskich.

odm. – odmiana.

Pawlikowscy – Wykaz różnych zbiorów Biblioteki Pawlikowskich (autografów, dyplomów, książek, monet polskich, grafik oraz materiałów różnych), Lwowska Biblioteka im. W. Stefanyka, Oddział Rękopisów, Zbiór Rękopisów i Archiwum Pawlikowskich, zespół (fond) 76, Część III. Archiwum Pawlikowskich, sygn. 469.

Saurma – [H. Frhr. V. Saurma-Jeltsch,], *Die Saurmasche Münzsammlung deutscher, schweizerischer und polnischer Gepräge von etwa dem Beginn der Groschenzeit bis zur Kipperperiode*, Berlin 1892, reed. Berlin 1986.

Saurma 1883 – [H. Frhr. V. Saurma-Jeltsch], *Schlesische Münzen und Medaillen*, Breslau 1883.

Bibliografia

- Baran Elżbieta, *Katalog monet polskich w zbiorach Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, t. 1: *Średniowieczne monety polskie, śląskie i pomorskie*, Wrocław 1998.
- Butent-Stefaniak Barbara, *Grzmiąca, gm. Głuszycza, pow. wałbrzyski*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2010, R. LIV, z. 1, s. 278–279.
- Butent-Stefaniak Barbara, *Monety z wykopalisk archeologicznych w Ryczynie, gm. Oława, woj. dolnośląskie*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2017, R. LXI, z. 1–2, s. 197–207.
- Butent-Stefaniak Barbara, Baran Elżbieta, *Aneks. Katalog monet z wykopalisk w Ryczynie*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2017, R. LXI, z. 1–2, s. 208–225.
- Butent-Stefaniak Barbara, Koniarek Łukasz, *Wierzbna, gm. Żarów, pow. świdnicki. Monety z przykościelnego cmentarza*, „Wiadomości Numizmatyczne” 1998, R. XLII, z. 1–2, s. 215–217.
- Dewerdeck Gottfried, *Silesia numismatica, Oder Einleitung zu dem Schlesischen Müntz-Cabinet, In welchem biss 368. theils sehr alte rare und schöne im Lande verfertigte Müntzen durch accurate Kupffer gewiesen umbständlich erkläret und dabey viele in der Schlesischen Historie begangene Fehler deutlich endecket werden*, Jauer 1711.
- Friedensburg Ferdinand, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, t. 1, Breslau 1887 (Codex diplomaticus Silesiae, t. XII).
- Friedensburg Ferdinand, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter*, t. 2, Breslau 1888 (Codex diplomaticus Silesiae, t. XIII).
- Friedensburg Ferdinand, *Schlesiens Münzgeschichte im Mittelalter, Ergänzungsband*, Breslau 1904 (Codex diplomaticus Silesiae, t. XXIII).
- Haisig Marian, *Gabinet numizmatyczno-sfragistyczny we wrocławskim Ossolineum*, „Zeszyty Kultury” 1957, z. 10, s. 186–195.
- Kubiak Stanisława [przy współudziale Borysa Paszkiewicza], *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998.
- Makuch Marcin, *Mennictwo miejskie i książęce w Legnicy*, „Wrocławskie Zapiski Numizmatyczne” 2016, nr 1 (51), s. 14–21.
- Miazga Beata, *Result of metallographic analyses of selected coins*, [w:] *Mount Gromnik. From the History of Settlement and Management*, Eds. K. Jaworski, A. Pankiewicz, Wrocław 2008, s. 156–159.
- Miazga Beata, Milejski Paweł, *The Numismatic and Archaeometric Investigations of Selected Copper Coins from Mount Gromnik, sw Poland*, „The Numismatic Chronicle” 2019, vol. 179, s. 341–356, plates 44–45.
- Mikołajczyk Andrzej, *Leksykon numizmatyczny*, Warszawa–Łódź 1994.
- Milejski Paweł, Miazga Beata, *Monety z badań opactwa na Ołbinie we Wrocławiu i ich metal w świetle badań XRF*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2016, R. LX, z. 1–2, s. 247–260.
- Milejski Paweł, *Wrocław, m., pow. grodzki*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2018, R. LXII, z. 1–2, s. 340–341.
- Milejski Paweł, Siczek Łukasz, *Chojnik, zamek, pow. grodzki Jelenia Góra*, „Wiadomości Numizmatyczne” 2016, R. LX, z. 1–2, s. 325–326.
- Paszkiewicz Borys, *Średniowieczne mennictwo w Legnicy, Brzegu i Lubinie*, [w:] *Silesia numismatica. Ducatus Lignicensis et Bregensis, Lib. 1, Materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Miedzi w Legnicy 24–25 listopad 2000 r.*, red. B. Paszkiewicz, Legnica 2001, s. 65–90.

- Paszkiewicz Borys, *Mennictwo żagańskie w średniowieczu*, [w:] *Dziedzictwo artystyczne Żagania*, red. B. Czechowicz, M. Konopnicka, Wrocław-Zielona Góra-Żagań 2006, s. 74-97.
- Paszkiewicz Borys, *Coins from archaeological investigation of castle Romsberg in Mount Gromnik (Rummelsberg) 2005-2008*, [w:] *Mount Gromnik. From the History of Settlement and Management*, Eds. K. Jaworski, A. Pankiewicz, Wrocław 2008, s. 143-159.
- Paszkiewicz Borys, *Późnośredniowieczne mennictwo Księstwa Oleśnickiego*, [w:] *Czeska historia Śląska. Ze szczególnym uwzględnieniem Oleśnicy i Księstwa Oleśnickiego*, red. W. Mrozowicz, Wrocław-Oleśnica 2017, s. 355-370.
- Paszkiewicz Borys, *Unia czy separacja monetarna? Moneta książąt raciborskich i opawskich w drugiej połowie XIV i pierwszych dekadach XV wieku*, „Folia Numismatica” 2017, vol. 31 (2), s. 257-273.
- Paszkiewicz Borys, *Przyczyny pustoszenia Śleziaków, czyli o Barwałdzie i monecie oświęcimskiej w XV wieku*, [w:] *Pieniądz i banki w Małopolsce*, red. W. Garbaczewski, R. Macyra, Poznań 2018, s. 151-166.
- Paszkiewicz Borys, *Silesiorum moneta. Mennictwo śląskie w późnym średniowieczu (1419-1526)*, z katalogiem monet śląskich, kłodzkich i lużyckich z lat 1327-1526, Warszawa-Wrocław 2021 (Bibliotheca nummaria Leopoldina 3).
- Pieńkowski Robert, *Średniowieczne mennictwo książąt legnicko-brzeskich*, [w:] *Pieniądz – kapitał – praca – wspólne dziedzictwo Europy*, red. K. Filipow, Warszawa 2009, s. 150-156.
- Rusek Henryk, *Z dziejów badań piętnastowiecznych halerzy legnickich*, [w:] *Silesia numismatica. Ducatus Lignicensis et Bregensis, Lib. 1, Materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Muzeum Miedzi w Legnicy 24-25 listopad 2000 r.*, red. B. Paszkiewicz, Legnica 2001, s. 151-162.

Legnica Hellers of the 15th Century in the Collection of The Ossoliński National Institute

SUMMARY

Among the 15th c., usually anonymous Silesian hellers, the ones most interesting are those from the municipal mint in Legnica. In the collection of the Numismatic Department of The National Ossoliński Institute in Wrocław, we hold 37 such coins that can be divided into two main groups. The obverse of the first group, older (struck after 1425), shows the bust of St Peter, turned three-quarters right, with his right hand pointing at the key he holds in his left hand which is sometimes wrapped with a veil and that separates the sacred (the key) from the profane (the hand). The reverse features the Silesian eagle with its head turned right (in heraldic terms), with a concave band across the wings and breast and with a pellet at the centre of the breast, which represents the middle of the die. The second, younger group (struck after 1475), is characterised by the presentation of two crossed keys on the obverse. The reverse remains practically unchanged, when compared to the first group, only the centric dot disappears from the Eagle's breast. In the Ossolineum collection we identified 22 coins with St Peter, so-called *Petershellers*. Three of these coins turned out to be counterfeit (nos. 35–37). The second group is represented by 15 specimens. We adjusted all the coins to the new, as yet unpublished, typology of Silesian hellers created by Borys Paszkiewicz. It is worth emphasising, however, that in the Ossolineum collection we registered one variant of a heller with crossed keys that was not registered by Borys Paszkiewicz. It is a variant with an additional dot near the tip of the right key (no. 26). Paying attention to this common coin used mainly for small transactions, we not only obtained a new variant of this coin, but also expanded the source base of the metric data of these hellers and presented the history of the 15th c. Legnica mint.

KEYWORDS

hellers, St Peter, keys, city of Legnica, counterfeit, numismatic, Silesia